

כל נדיב ליבו

קחו מאתכם תרומה

וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֶל כָּל עַדְת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לֵאמֹר זֶה הַדְּבָר אֲשֶׁר צִוָּה ה' לֵאמֹר: קָחוּ מֵאִתְּכֶם תְּרוּמָה לַה' כָּל נָדִיב לִבּוֹ יְבִיאֶהָ אֶת תְּרוּמַת ה' זָהָב וְכֶסֶף וְנַחֲשֶׁת: וְתַכְלֵת וְאַרְגָּמָן וְתוֹלַעַת שָׁנִי וְשֵׁשׁ וְעִזִּים: וְעֹרֹת אֵילִם מְאֻדָּמִים וְעֹרֹת תַּחֲשִׁים וְעִצֵּי שִׁטִּים: וְשֶׁמֶן לְמָאֹר וּבִשְׂמִים לְשֶׁמֶן הַמִּשְׁחָה וְלִקְטֹרֶת הַסַּמִּים: וְאַבְנֵי שֹׁהַם וְאַבְנֵי מְלֵאִים לְאַפֹּד וְלַחֹשֶׁן

(שמות ל"ה, ד'-ט')

'קחו מאתכם תרומה' פונה משה אל העם, ובמילים אלו נפתח דיבור בו ישמע העם לראשונה על התוכנית לבניית משכן. 'כל נדיב לבו יביאה' הוא ממשיך, ועובר לתאר את החומרים שיובאו כתרומה לה'. העם שומע, ופותח את ליבו לרווחה, תורם ונודב.

מדוע תרומה? מדוע לא מוטל 'מס' על העם? האם התרומה היא צורך או ערך? בנוסף, פסוקי הפרשה מציגים התעוררות גדולה שהתחוללה בעם, ושאלה מתבקשת היא - מה הניע אותם לתרום בנדיבות לב רבה כל כך?

ציווי זה לעם מוכר ללומד מן הפתיחה לפרשת תרומה, שם נצטווה בו משה בעבר:

וַיְדַבֵּר ה' אֶל מֹשֶׁה לֵאמֹר: דַּבֵּר אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וַיִּקְחוּ לִי תְרוּמָה מֵאֵת כָּל אִישׁ אֲשֶׁר יִדְבְּנוּ לִבּוֹ תִקְחוּ אֶת תְּרוּמַתִּי: וְזֹאת הַתְּרוּמָה אֲשֶׁר תִּקְחוּ מֵאִתְּכֶם זָהָב וְכֶסֶף וְנַחֲשֶׁת: וְתַכְלֵת וְאַרְגָּמָן וְתוֹלַעַת שָׁנִי וְשֵׁשׁ וְעִזִּים: וְעֹרֹת אֵילִם מְאֻדָּמִים וְעֹרֹת תַּחֲשִׁים וְעִצֵּי שִׁטִּים: שֶׁמֶן לְמָאֹר בִּשְׂמִים לְשֶׁמֶן הַמִּשְׁחָה וְלִקְטֹרֶת הַסַּמִּים: אַבְנֵי שֹׁהַם וְאַבְנֵי מְלֵאִים לְאַפֹּד וְלַחֹשֶׁן

וַעֲשׂוּ לִי מִקְדָּשׁ וְשִׁכְנָתִי בְּתוֹכְכֶם" (שמות כ"ה, א'-ח').

מבנה אחד הוא לשני הציוויים. הוראה על תרומה לה', שיוכה אל נדבת הלב, וציון החומרים שנועדו להיתרם על ידי העם.

מבנה זה - קשה. אך מתבקש הוא מבנה בו פתיחה בתיאור הנושא או המטרה - "וַעֲשׂוּ לִי מִקְדָּשׁ וְשִׁכְנָתִי בְּתוֹכְכֶם", ובעקבותיו ההשלכות - בהוראה על התרומה בצורותיה השונות.

הגדיל משה לעשות, בשומטו את הפסוק שעשוי היה להגדיר את הנושא ואת המטרה (וַעֲשׂוּ לִי מִקְדָּשׁ וְשִׁכְנָתִי בְּתוֹכְכֶם) תחת זאת הוא פותח בדיבור על התרומה בערוציה השונים, ומיד פונה אל חכמי הלב הנקראים לבוא ולעשות במלאכה: "וְכָל חָכֵם לֵב בְּכֶם יָבֹאוּ וַיַּעֲשׂוּ אֶת כָּל אֲשֶׁר צִוָּה

ה': את המשכן את אהלו ואת מכסהו את קרסיו ואת קרשיו את בריחו את עמדיו ואת אדניו" (שמות ל"ה, י"א-א). רק אגב תיאור משימתם עשוי העם לשמוע על התוכנית לבנייתו של משכן!

מבנה זה, מעמיד את התרומה ואת נדבת הלב כנושא. לא צורך או אמצעי הם בדרך אל המשכן, כי אם עיקר ומהות בזכות עצמם.

תפישה זו עשויה להישמר, ואף להתעצם בפסוקים הבאים.

בין ציווי למעשה

וַיָּבִיאוּ כָּל אִישׁ אֲשֶׁר נָשְׂאוֹ לִבּוֹ וְכָל אֲשֶׁר נָדְבָה רוּחוֹ אֶת הַבִּיאוֹת אֶת תְּרוּמַת ה' לְמִלְאֶת אֹהֶל מוֹעֵד וְלִכְל עֲבֹדָתוֹ וְלִבְגָדֵי הַקֹּדֶשׁ: וַיָּבִיאוּ הָאֲנָשִׁים עַל הַנָּשִׁים כָּל נָדִיב לֵב הַבִּיאוֹ חֹחַ וְנָזָם וְטַבַּעַת וְכוּמָז כָּל כְּלֵי זָהָב וְכָל אִישׁ אֲשֶׁר הֵנִיף תְּנוּפֶת זָהָב לַה': וְכָל אִישׁ אֲשֶׁר נִמְצָא אֹתוֹ תַכְלֵת וְאַרְגָּמָן וְתוֹלַעַת שָׁנִי וְשֵׁשׁ וְעִזִּים וְעֹרֹת אֵילִם מְאֻדָּמִים וְעֹרֹת תַּחֲשִׁים הַבִּיאוּ: כָּל מְרִים תְּרוּמַת כֶּסֶף וְנַחֲשֶׁת הַבִּיאוּ אֶת תְּרוּמַת ה' וְכָל אֲשֶׁר נִמְצָא אֹתוֹ עִצֵּי שִׁטִּים לְכָל מִלְאֶת הָעֲבֹדָה הַבִּיאוּ... כָּל אִישׁ וְאִשָּׁה אֲשֶׁר נָדַב לִבָּם אֹתָם לְהָבִיא לְכָל הַמִּלְאָכָה אֲשֶׁר צִוָּה ה' לַעֲשׂוֹת בְּיַד מֹשֶׁה הַבִּיאוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל נְדָבָה לַה'

(שמות ל"ה, כ"א-כ"ט)

בהמשך לציווי העם על לקיחת התרומה (ד'-ט'), מוסיף כעת הכתוב ומתאר את היישום, איך אירע הדבר. ציפייה מתבקשת היא לזהות התאמה בין ציווי למעשה. והנה - החל מן הפסוק הראשון ניכר הפער. בניגוד לציווי בו אזכור בודד לתרומה ולנדיבות הלב ומיד אחריו התמקדות בחומרים הנדרשים, כעת - המיקוד הוא באנשים ובנדבת ליבם. "וַיָּבִיאוּ כָּל אִישׁ אֲשֶׁר נָשְׂאוֹ לִבּוֹ" - לא התרומה מובאת, אלא האנשים באים, תוך מעורבות אישית גבוהה. "אֲשֶׁר נָשְׂאוֹ לִבּוֹ" - למקום גבוה. הלב הוא המחולל, והוא משיא, מגביה את האדם. "וְכָל אֲשֶׁר נָדְבָה רוּחוֹ אֹתוֹ" - במעגל שני מתואר איש שתנועת רוחו היא נדבה. "הַבִּיאוּ אֶת תְּרוּמַת ה' לְמִלְאֶת אֹהֶל מוֹעֵד וְלִכְל עֲבֹדָתוֹ וְלִבְגָדֵי הַקֹּדֶשׁ" - רק לאחר התיאור הכפול לעמדה הפנימית של האנשים, מתוארת תרומת ה' לכלל מלאכות אהל מועד.

בפסוקים העוקבים מופיע המשך יישום להבאת התרומות, אלא שבניגוד לרשימת החומרים המצוינת במקור (ד'-ט'), כעת המוקד הוא באנשים, בצורת ההתנדבות שהייתה להם, בפעולות ובתנועות הנפש שליוו את הנתניה¹.

¹ בתיאור: נדיבות לב, הבאה, הנפה, 'נמצא אתו', 'הביאו', 'מרים תרומת כסף', 'הביאו', 'נדב לבם אותם', 'נדבה לה'.

ויזכור לעולם! את הכוונות שעמדו בבסיס נדבת העם למקדש.

תיאורים אלה, מציבים את התרומה ואת נדבת הלב כמי שנוכחות בליבו של המושג משכן או מקדש, לא כצורך ובוודאי לא כערך שולי. עובדה זו מעמידה את השאלה במלוא עוצמתה - מה מקופל בהתנדבות זו?

ועשו לי מקדש

דומה ששאלת פשר ההתנדבות תלויה בשאלה קודמת - 'מהו המשכן או המקדש?'

תשובת המקרא לשאלה זו שונה בין חומש לחומש³. בספר שמות מתואר המשכן כמקום שעם ישראל הוא יוצרו, כמקום המגלם את מרכז החיים הרוחניים שלו, ואם זוכה ישראל - אל "מעשה ידי" יבוא השוכן⁴. לעובדה זו השלכות רבות, ודומה שנדבת הלב משמשת כאחת מהן. המקדש קיים כי עם ישראל רוצה בו. אדם נותן משלו, אות וסימן לחלקו בקודש. בואו של השוכן אל מקום זה, כמוהו כבואו אל עולמו של האדם ושל העם. נתינה כחובה תייצר מקום המושתת על חוק והכרח הנכפה על האדם. נדבת הלב מייצרת מקום בו משוקעים רצונותיו ומאווייו של האדם.

³ ברקע הבחנה זו עומדת תפישה המזהה את החלוקה לספרי המקרא השונים, כחלוקת מהות. לכל אחד מן החומשים "מרחב מושגי", שונה, המייחד אותו ביחס לספרים האחרים. ההשלכות לכך רבות, הן במערכת המושגים השונה, בהיבטים ספרותיים (מילים הנמצאות בחומש אחד ואינן נמצאות בחומשים אחרים), והן בעובדה שפרשייה החוזרת על עצמה בכמה חומשים, באמת אינה חוזרת, וההבדלים בין המופעים השונים יהיו מהותיים ומשמעותיים. המפתח להבנתם נעוץ במידה רבה בהבנת ייחודו של ה"חומש המארח", ומעין העיקרון - 'חן המקום על יושביו'.

⁴ כך בפירוש: "ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם" (שמות כ"ה, ח'). מעבר לכך - עשיית המשכן על ידי העם הוא נושא מרכזי במהלך פרקים רבים בספר שמות. בדומה לספר שמות, גם בספר דברים המשכן הוא יצירה של עם ישראל, ודומה שכך ניתן להגדיר את הפער שבין שני הספרים: ספר שמות מתמקד בחלקו הראשון של הפסוק - "ועשו לי מקדש", לעומתו, ספר דברים מתמקד בחלק השני - "ושכנתי בתוכם". בהקשר לכך מתואר בספר דברים תהליך ובו שלבים רבים העוברים על העם עד הגיעו אל הפסגה: "ועברתם את הירדן וישבתם בארץ אשר ה' אלהיכם מנחיל אתכם והניח לכם מפל איביכם מסביב וישבתם בטח: והיה המקום אשר יבחר ה' אלהיכם בו לשכן שמו שם שמה תביאו את כל אשר אנכי מצוה אתכם" (דברים י"ב, י"ג). המוקד הוא עם ישראל והתהליך ההיסטורי העובר עליו, בפסגתו נבנה המקדש, שאם זוכה העם, א-להים יבחר בו להשרות שכינתו עליו. המושג "אשר יבחר ה'" החוזר על עצמו פעמים רבות בספר דברים, פירושו הוא - אשר יבחר בו להשרות שכינתו עליו.

יתירה מכך, התנדבות העם 'גואה על גדותיה', עד אשר נאלצים החכמים עושי המלאכה לפנות אל משה בסוג של פניית חירום: "ויאמרו אל משה לאמר מרבים העם להביא מדי העבדה למלאכה אשר צוה ה' לעשת אתה" (שמות ל"ו, ה'). תגובת משה: "ויצו משה ויעבירו קול במחנה לאמר איש ואשה אל יעשו עוד מלאכה לתרומת הקדש" (שם, ו'). הקול עובר במחנה, ותוצאותיו הן - "ויכלא העם מהביא" (שם, שם). צורך פנימי עז היה לעם להמשיך ולתרום, והדרך לעצרו הייתה בסוג של כליאה לנפש העם מלהמשיך ולהביא².

מבט נוסף על נדבת הלב במשכן, עולה מן המקור הבא.

הנדבה בהכנות למקדש שלמה

בערוב ימיו, מכין דוד את התשתית לבנייתו של מקדש, ובדבריו אל העם הוא מתאר את התנדבותו לבניית בית הא-להים: "וככל כחי הכינותי לבית א-להי הזהב לזהב והכסף לכסף והנחשת לנחשת הברזל לברזל והעצים לעצים אבני שהם ומלואים אבני פז ורקמה וכל אבן וקרה ואבני שיש לרב" (דברי הימים א' כ"ט, ב'). בהמשך לחלקו שלו, הוא מעורר את העם להתנדב, ואכן הדבר קורה "ויתנדבו שרי האבות ושרי שבטי ישראל ושרי האלפים והמאות ולשרי מלאכת המלך: ויתנו לעבודת בית הא-להים זהב כפרים חמשת אלפים ואדרכלנים רבו וכסף כפרים עשרת אלפים ונחשת רבו ושמונת אלפים כפרים וברזל מאה אלף כפרים" (שם, ו'-ח'). התנדבות העם גדולה עד מאוד, והיא מלווה בשמחה: "וישמחו העם על התנדבם כי גלב שלם התנדבו לה' וגם דויד המלך שמח שמחה גדולה" (שם, ט'). מעבר לשמחה, קשה הייתה עצירתה של הנתינה: "וכי מי אני ומי עמי כי נעצר פח להתנדב כזאת, כי ממך הלל ומיך נתנו לך" (שם כ"ט, י"ד). לצד כל אלו ממשיך דוד ומתאר את הכוונות שנלוו אליה: "וידעתי א-להי כי אתה בחר לגב ומישרים תרצה אני בישור לבבי התנדבתי כל אלה ועתה עמך הנמצאו פה ראיתי בשמחה להתנדב לך: ה' א-להי אברהם יצחק וישראל אבותינו שמרה זאת לעולם ליצר מחשבות לבב עמך והכן לבבם אליך" (שם, י"ז-י"ח). יושר לב, שמחה לצידו, ואת זאת מבקש דוד שישמור א-להים

² גם בהיבט של קצב ההבאה, ניכרת תכונה גדולה של נמרצות. המקרא מתאר את ההותרה במילים - "והם הביאו אליו עוד נדבה בבקר בבקר" (שמות ל"ו, ג'), ומשתמע, שהכוונה היא לגלישת אירוע ההתנדבות אל עבר יומו השני. עולה מכאן שהמסה העיקרית נאספה ביום אחד, אות וסימן לתכונה ולהתעוררות הגדולה. כך תיאר זאת ר' יוחנן במדרש: "מה כתיב שם, והם הביאו אליו עוד נדבה בבקר בבקר (שם, שם), אמר ר' יוחנן לשני בקרים הביאו כל מלאכת המשכן ויתירו, שנאמר והמלאכה היתה דיים לכל המלאכה לעשות אותה והותר (שם, ז') (מדרש תנחומא נשא, כ"ט).

תבנות והשלכות

א. שניים הם מעמידי המשכן. 'המתנדבים' - המביאים את החומרים ואת המשאבים, ולצידם - העושים במלאכה, או - יוצרי המשכן. עצימות הראשונים כבר תוארה, וכעת יתואר חלקם של היוצרים.

ראש וראשון להם הוא בצלאל: "ויאמר משה אל בני ישראל ראו קרא ה' בשם בצלאל בן אורי בן חור למטה יהודה" (שם ל"ה, ל') - א-להים קורא בשמו - 'בצלאל', ובקריאת שם זו הוא כמו מציף את עצמותו, מביא לידי ביטוי את החלק הא-להי שבה⁷. לאחר ההעצמה האישית, בא המילוי כתוספת - "וימלא אתו רוח א-להים בחכמה בתבונה ובדעת ובכל מלאכה" (שם, ל"א). מילוי בכישרונות בתחום הרוח. "ולחשב מחשבת לעשת בזהב ובכסף ובנחשת" (שם, ל"ב) - אמנויות אלו מיוחסות אל המחשבה, ומאוחר יותר נחן בצלאל גם בכישרון הוראה "ולהולת נתן בלב" (שם, ל"ד). כל אלו הם מימדים הנוכחים בעולמו של אמן המביא לידי ביטוי את הווייתו כיוצר. לצד בצלאל - אחיסמך, בהוראה ובחכמת לב" (שם, ל"ד-ל"ה). במעגל שלישי מצטרפים כל איש חכם לב: "ועשה בצלאל ואהליאב וכל איש חכם לב אשר נתן ה' חכמה ותבונה בהמה לדעת לעשת את כל מלאכת עבדת הקדש לכל אשר צוה ה'" (שמות ל"ו, א').

שיתוף נוסף בין השניים מתקיים בביטוי המשותף לשניהם - 'נשיאת הלב'. בביטוי זה נפתח תיאורם של המתנדבים "ויבאו כל איש אשר נשאו לב" (שמות ל"ה, כ"א), וכעת הוא מיוחס אל היוצרים חכמי הלב: "ויקרא משה אל בצלאל ואהליאב ואל כל איש חכם לב אשר נתן ה' חכמה בלב" (שמות ל"ו, ב'). 'נשיאת הלב' מייצרת עמדה של נתינה, והיא גם מעצבת עמדה של יוצר ואמן.

ב. קחו מאתכם תרומה לה" - במילים אלו נפתח הציווי על התרומה. מתוארת 'לקיחה', ובה ניטל או יוצא דבר מרשותכם ובא לו אל רשות גבוה (תרומה לה). במבט ראשון מתבקש היה לראות 'לוקח' שהוא מעין שליח לרשות גבוה, מעין 'ידו הארוכה' של א-להים המוציא מרשות העם את תרומת ה' - ומביאה אליו. במבט שני קיים

⁷ שמו המיוחד "בצלאל" מספר גם הוא דבר. אדם היושב "בצל אל", כמו שוכן בצילו. ואולי - אדם שבזכותו יוכלו רבים לשבת 'בצל אל'. ובחז"ל: "אל מול פני המנורה רבי לוי ב"ר אומר... נתקשה בה, וירד משה ושכח מעשיה. עלה ואמר 'רבש"ע שכחתי מעשיה'. הראה לו הקב"ה למשה, ועוד נתקשה בה. אמר ליה 'וראה ועשה' עד שנטל הקב"ה מטבע של אש והראה לו עשייתה, אעפ"כ נתקשה עליה משה. א"ל הקב"ה 'לך אצל בצלאל והוא יעשה אותה'. ירד משה ואמר לבצלאל, מיד עשאה. מיד התחיל משה תמה ואומר 'אני כמה פעמים הראה לי הקב"ה ונתקשיתי לעשותה ואת שלא ראית אותה עשית מדעתך. 'בצלאל' - בצל אל היית עומד'?

לעומת זאת, בספר ויקרא נתפש המשכן כרשות בה נוכח א-להים. אין בכל הספר אזכור לעובדה שהמקדש הוא יצירה - מעשה ידי אדם⁵. תחת זאת, המקדש הוא עובדה קיימת, הקדש הבלתי תלוי⁶.

כאמור, נדבת הלב בנתינה אל המקדש, כמוה כשיקוע עולמו של הנותן בו, כמקום אליו יבוא השוכן. בפרק הקרוב יוצגו מבטים שונים אל עבר תובנה זו, ואל השלכות הנגזרות ממנה.

⁵ אפילו דבר הקדשתה של בהמה לעבודת הקרבנות נלמד מפסוקים בספר דברים ולא מפסוקים בספר ויקרא ("תנו רבנן: מוצא שפתיך - זו מצות עשה, תשמר - זו מצות לא תעשה, ועשית - אזהרה לבית דין שיעשוק, כאשר נדרת - זה נדר, לה' אלהיך - אלו חטאות ואשמות עולות ושלמים, נדבה - כמשמעו, אשר דברת - אלו קדשי בדיק הבית, בפ"ך - זו צדקה" (ראש השנה ו', ע"א); על בסיס הפסוק "מוצא שפתיך תשמר ועשית פאשר נדרת לה' א-להיך נדבה אשר דברת בפ"ך" - דברים כ"ג, כ"ד).

⁶ בפתיחה לספר ויקרא א-להים נוכח באהל מועד, ומשם הוא קורא אל משה - ממקום הקדש: "ויקרא אל משה וידבר ה' אליו מאהל מועד לאמר" (א', א); בספר - דיבור ועוד דיבור אלהי, כמעט ללא הקשרי חיים ומציאות. תיאורים מ'זווית עינו' של הבורא הרואה את השלם, את האלהיות שהוא הטביע בעולם; היצירה האנושית בספר מצומצמת מאד; אין תיארוך היסטורי לאירועים; אין גם תיאור למקום חניית העם במדבר. הסיבה - האירועים והמצוות שבו אינם תלויי זמן ומקום; הכלי המרכזי - מזבח, מגלם את רשות גבוה, מקום שהחיים בטלים על גביו; איסור חמץ קיים במזבח בכל ימות השנה (החמץ מגלם את היצירה האנושית שהזמן מאפשר לתהליכים שבה להתרחש); מקורות הספר - דיבור אלהי מאוהל מועד או בהר סיני; הארץ היא של אלהים: "במספר שנים אחר היובל תקנה מאת עמיתך במספר שני תבואת מקר לך: לפי רב השנים תרבה מקנתו ולפי מעט השנים תמעיט מקנתו כי מספר תבואת הוא מקר לך... והארץ לא תמכר לצמתת פי לי הארץ פי גרים ותושבים אתם עמדי" (ויקרא כ"ה, טו - כג). שייכות לא-לוהים פירושה - שייכות למשפחה ולשבט שאלהים ייעד להם את הנחלה. לכן אין רשות לקבוע מי יהיו הבעלים; המועדים הם מועדי ה': "מועדי ה' אשר תקראו אתם מקראי קדש אלה הם מועדי... שבת הוא לה' בכל מושבתים: אלה מועדי ה' מקראי קדש אשר תקראו אתם במועדים... פסח לה'... חג המצות לה'...: אף בחמשה עשר יום לחדש השביעי באספקם את תבואת הארץ תחגו את חג ה' שבעת ימים ביום הראשון שבתון וביום השמיני שבת" (ויקרא כ"ג). זמן המסמל רשות גבוה.

לתיאורו של המשכן כיצירתו של העם, אליה יבוא א-להים ובה ישרה את שכינתו.

ג. בנאום דוד בספר דברי הימים מתוארת נדבת לב, ובמובן זה קיים קשר בינה לבין תיאורנו בפרשת ויקהל. לצד זאת קיים תיאור נוסף בספר מלכים, המתמקד בתמונה שונה לגמרי:

ויעל המלך שלמה מס מכל ישראל ויהי המס שלשים אלף איש: וישלחם לבנונה עשרת אלפים בחדש חלפות חדש יהיו בלבנון שנים חדשים בביתו ואדנירם על המס: ס ויהי לשלמה שבעים אלף נשא סבל ושמונים אלף חצב בהר: לבד משרי הנצבים לשלמה אשר על המלאכה שלשת אלפים ושלוש מאות הודים בעם העשים במלאכה: ויצו המלך ויסעו אבנים גדלות אבנים יקרות ליסד הבית אבני גזית: ויפסלו בני שלמה ובני חירום והגבלים ויכינו העצים והאבנים לבנות הבית (מלכים א' ה', כ"ז-ל"ב).

פסוקים אלו מתארים את היערכות שלמה לבניית המקדש, בהם מתוארת היערכות ממלכתית הכוללת מיסים, עובדים ורדייה בעם - לעשות במלאכה⁹. הפער בין תיאור זה לבין תיאור בנייתו של המשכן הוא גדול, ובהיבט זה ניתן להעיר שלוש הערות:

1. בניגוד לבניית משכן ארעי, בניית מקדש שלמה מחייבת היערכות ממלכתית, ואינה יכולה להישען על נדבת הלב לבדה.
2. התיאור בדברי הימים הוא של דוד העסוק בהכנות ובהעמדת תשתית לבניית המקדש. לא מקרה הוא שנדבת הלב משויכת אל דוד, כחלק מן ההכנות הפנימיות לבנייתו של מקדש. שלב העשייה הפיזית בכלי המעשה משויך אל שלמה.
3. עוד בדבר הפער שבין המשכן לבין מקדש שלמה: בספר שמות - הביטוי הוא 'ושכנתי בתוכם' - מתייחס לשכינת א-להים בקרב בני עמו. במובן זה, נדבתם העמידה את הבסיס עליו מושתת הבית - הווייתו הפנימית של העם. ומה היה במקדש שלמה? שלמה מדבר על מקדש החורג מגבול ישראל. כך בתפילתו: "וגם אל הנכרי אשר לא מעמד ישראל הוא ונא מארץ רחוקה למען שמוך: פי ישמעון את שמוך הגדול ואת ידך החזקה וזרעך הנטויה ונא והתפלל אל הבית הזה: אתה

⁹ מיתון מה לתיאור זה נמצא בפסוקים הבאים: "ומבני ישראל לא נתן שלמה עבד פי הם אנשי המלחמה ועבדיו ושירו ושלושו ושירי רכבו ופרשיו: ס אלה שרי הנצבים אשר על המלאכה לשלמה חמשים וחמש מאות הודים בעם העשים במלאכה" (מלכים א' ט', כ"ב-כ"ג). מסתבר שהפתרון לפער שבין התיאורים קשור לפרספקטיבה השונה הקיימת בשני התיאורים (השני נאמר 'מקצה עשרים שנה' לבניית שני הבתים) (שם י').

קושי, שהרי הציווי על הלקיחה מתייחס גם הוא אל העם: "קחו" - לא איש זר לוקח מכם, כי אם אתם. מהי המשמעות בלקיחה שלכם מאתכם או מעצמכם?

דומה שהתשובה נעוצה בזיהויו של הלוקח. לאחר תיאורה של קריאת משה לבצאל, אהליאב ולכל איש חכם לב, מתואר פועלם של אלו:

ויקרא משה אל בצלאל ואל אהליאב ואל כל איש חכם לב אשר נתן ה' חכמה בלבבו כל אשר נשאו לבו לקרבה אל המלאכה לעשת אתה: ויקחו מלפני משה את כל התרומה אשר הביאו בני ישראל למלאכת עבדת הקדש לעשת אתה והם הביאו אלי עוד נדבה בבקר בבקר (שם ל"ו, ב-ג)

התרומה כבר הובאה על ידי העם, היא נתונה לפני משה, וכעת לוקחים אותה חכמי הלב - 'למלאכת עבודת הקדש'. תיאור זה מובא בעקבות העצמתם האישית כמי שא-להים קרא בשמם, מילאם ברוח חכמה בינה ודעת, וכבר נשאם ליבם אל מלאכת היצירה שהם עומדים להביא לעולם. דומה, שבעקבות העצמה זו 'לקיחה' על ידם עשויה להתפרש כלקיחה של אנשים שבמובן מסוים הם שלוחיו של מקום, נציגים לרשות גבוה⁸.

למעשה, משתקף מתיאור זה מרחב המכיל עמדת לוקח (א-להית), ועמדת נותן (אנושית), ויחד עם זאת, שניהם מרכיבים יחדיו את 'מרחב העם'. עובדה זו מצטרפת

⁸ שתי שאלות שיש לתת עליהם את הדעת בהקשר לאבחנה זו: הראשונה - מה פשר ההנגדה למשה במילים "ויקחו מלפני משה"? משמע שהחומרים היו נתונים לפניו - נמצאים ברשותו, וכעת הם עוברים לרשות עושי המלאכה. מדוע מודגשת נוכחותם לפני משה? האם אכן המעבר ממנו אל 'וצרי המשכן' כמוהו כמעבר מרשות העם אל רשות גבוה?

עוד יש לשאול לפשרו של הפער בין התוכנית המקורית של משה, לבין מה שהתבצע בפועל. נבאר דברינו. בפתח הדברים פונה משה אל העם בשתי קריאות: קריאה ראשונה - "קחו מאתכם תרומה לה' כל נדיב לבו יביאה את תרומת ה' זהב ונכסף ונחשת" (ל"ה, ג). קריאה שנייה - "וכל חכם לב בכם יבאו ויעשו את כל אשר צוה ה' (ל"ה, י"ט, כולל הפירוט). שתי הזמנות הן, ולמעשה מתוארת היענות העם אל הראשונה - (כ"א-כ"ט), לא אל השנייה. אל חכמי הלב חוזר משה ופונה לאחר מינויו של בצלאל: "ויאמר משה אל בני ישראל ראו קרא ה' בשם בצלאל בן אורי בן חור למטה יהודה... ויקרא משה אל בצלאל ואל אהליאב ואל כל איש חכם לב אשר נתן ה' חכמה בלבבו כל אשר נשאו לבו לקרבה אל המלאכה לעשת אתה" (שם, ל"ה, ל'; ל"ו, ב). הפסוק העוקב יתאר את הלקיחה עליה נסוב הדיון. שאלה הנשאר מעט פתוחה - האם ברור שישום ה'לקיחה' - בידי חכמי הלב, הוא גם כוונת משה המקורית למילים 'קחו לכם', כמו גם כוונת א-להים למילים 'ויקחו להם' הכתובות בפרשת תרומה?

המשכן, נבנית הקומה הנוספת. הנתונה היא ביטוי פנימי, אוצר חיים המשוקע בנדבת הלב. איש ואישה נותנים מעצמם, ויצירה חדשה באה לעולם - פרי נדבת הלב, פרי לכישרונות הגדולים ולרוח השורה בעם.

אל כל אלו עשוי לבוא בבוא העת - השוכן.

תשמע השמים מִכֹּחַ שְׁבִיטָה וְעִשִׂיתָ כָּל אֲשֶׁר יִקְרָא אֱלֹהֵי הַנְּכָרִי לְמַעַן יִדְעוּן כֹּל עַמֵּי הָאָרֶץ אֶת שְׁמִי לְיִרְאָה אֹתָךְ כְּעַמְּךָ יִשְׂרָאֵל וְלִדְעַת כִּי שְׁמִי נִקְרָא עַל הַבַּיִת הַזֶּה אֲשֶׁר בְּנִיתִי (מלכים א' ח', מ' מ'-ג'). שלמה רואה את הנכרי ואת עמי הארץ כשייכים אל המקדש, והוא מהווה כתובת לתפילותיהם¹⁰. טוי מיוחד לכך הוא בעובדה שבתאורי ספר מלכים, האדם הראשון איתו מדבר שלמה על בניית המקדש, וגם נערך לשיתוף פעולה עמו הוא חירם מלך צור¹¹.

סוף דבר

לימוד זה נפתח בשאלה על מקומן של התרומה ונדבת הלב במשכן. מן הכתובים משתקף משקל גדול שהיה לה – הן בעצם הפתיחה בה, בהעצמה הגדולה שהייתה למתנדבים, והן בעובדה שבניית המשכן הושתתה על נדבת הלב (להוציא אדני המשכן שנבנו ממחצית השקל). גם דוד המלך בהעמידו תשתית לבית המקדש העצים אותה עד מאד.

הדרך המסתמנת לתשובה, הצביעה על מרחב מושגי הממלא את חללו של ספר שמות. הנושא בו הוא - העמדת עם ישראל על במת ההיסטוריה - כעם. כעת, בפרשיות

¹⁰ שיוך זה מוצא ביטוי נועז במדרשי חז"ל, הכורכים יחדיו שני אירועים: את מעמד חנוכת המשכן עם מעמד נשיאת בת פרעה: "הדא הוא דכתיב 'דברי למואל מלך' (משלי ל"א). למה נקרא שלמה למואל? אמר רבי ישמעאל: באותו הלילה שהשלים שלמה מלאכת בית המקדש, נשא בתיה בת פרעה, והיה שם צהלת שמחת בית המקדש וצהלת בת פרעה, ועלתה צהלת שמחת בת פרעה יותר מצהלת בית המקדש" (מדרש רבה במדבר, י', א'). על פי המדרש, כורך שלמה בין שני אירועים, אירוע השראת השכינה במקדש, ואירוע נשיאתה של בת פרעה מלך מצרים. חכמים אמנם מבקרים אותו על כך, אך דומה שביקורתם היא על הרחקת הלכת, שביטוייה המדרשי הוא בצמידות האירועים, לא על המהות שפירושה הוא - חיבור העולם כולו אל המקדש ואל השוכן בקרבו.

¹¹ תיאור זה מתכתב עם תיאור נוסף, קודם ביחס לממלכת דוד: עם בנייתה של ירושלים כעיר בירה, פונה חירם מלך צור אל דוד: "וַיִּשְׁלַח חִירָם מֶלֶךְ צֹר מְלָאכִים אֶל דָּוִד וַעֲצֵי אֲרָזִים וְחֲרָשֵׁי עֵץ וְחֲרָשֵׁי אָבֶן קִיר וַיְבָנוּ בֵּית לְדָוִד" (שמואל ב' ה', י"א). חירם מציע חומרים ובעלי מלאכה, ובונה את בית המלך לדוד. תיאור לגמרי לא שגרתי, של מלך המתנדב לבנות את 'בית המלך' למלך אחר. תגובת דוד לכך מפתיעה: "וַיִּדַע דָּוִד כִּי הֵכִינוּ ה' לְמֶלֶךְ עַל יִשְׂרָאֵל וְכִי נִשְׂא מַמְלַכְתּוֹ בְּעִבּוֹר עַמּוֹ יִשְׂרָאֵל" (שם ה', י"ב). דוד מתבונן בהירתמות של מלך זר להעמיד את בית המלך, ורואה בכך אות וסימן לסיפור השראת השכינה מעבר לגבול ישראל, היוצא כעת אל דרכו. עוד יש לציין את ההבדל שבין מעורבות חירם בתחום הממלכתי שנשאה אופי התנדבותי, לבין היערכותו בתחום המקדש, שהייתה בתמורה ראויה, לא בנדבת הלב.